

A totemizmus.

A tudományok történetében több példa van arra, hogy valamely problema átlépi a szakérdeklődés határait és szélesebb körök figyelmét vonja magára. Ezt a karriert jósolhatjuk a *totemizmus* problémájának is, mely hasonlóképen, mint Galilei, Newton, Darwin megállapításai, alkalmas arra, hogy átalakítóan hasson az általános világfelfogásra. A totemizmus problémája u. i. nem más, mint az első társadalmi szervezkedés az első jog- és erkölcsstan és az első vallás problémája. A totemizmus az a legprimitívebb társadalmi berendezkedés, mely napjainkig fennmaradt, (a mai legprimitívebb népek a totemizmus világában élnek) és okunk van hinni, hogy a szociális fejlődésnek olyan állapotát képviseli, melyen valamikor minden nép keresztülment. Ha tehát sikerül a totemizmus eredetének kérdésére tudományosan megfelelni, akkor a társadalmi berendezkedések alapjaira vonatkozólag ugyanolyan objektív igazságokra tettünk szert, mint amilyenekkel a modern fizika kialakulása óta a tapasztalati külvilágot illetően rendelkezünk. A társadalomtudomány talán nem marad mindvégig a szabad képzelődés birodalma, ahol mindenki a saját psychikus habitusa szerint szerkeszti meg a kiinduló pontul szolgáló „őstípust“, de rendszeres kutatás, mely bizonyos általános érvényű megállapításokon épül fel. Érthető tehát, hogy az ilyen problémával szemben való állásfoglalás egyúttal világnézetet is jelent, és hogy az a felfogás, mely itt érvényesül, általános érdeklődésre tarthat igényt. Ha tudományos megfelelésről szölok, akkor persze nem gondolok tárgyi bizonyítékokra — mert ilyenekre szert tenni a dolog természeténél fogva lehetetlen —, hanem egy olyan munkahipotézisre, amely a jelenségek legszélesebb körének magyarázatára alkalmas.

A totemisztikus törzsszervezet alapja a totem-klan.¹ A *totem-klan* valóságos vagy vélt rokoni kapcsolatban álló emberek csoportja, amely

¹ A totem (totam) szót legelőször J. Long indián tolmács említi meg (1791) mint a Chippewa indiánok egyéni állati védőszellemét. Idővel azonban ez a szó hivatalos megjelölése lett egy fogalomnak, melynek a J. Long által említett egyéni totem csak egyik speciális alfaja. Mc. Lennan az első, aki a totemizmust tudományos kutatás tárgyává tette. (1869—70.) A totemizmus szociális jelentőségére L. W. Morgan irányította a figyelmet, aki az Irokéz törzsszervezet tanulmányozásánál felfedezte a *clan-totemizmust* (Ancient Society 1877). Miután ez a totemizmus legjelentősebb formája, totemizmus alatt általában a *clan-totemizmust* szokás érteni. Morgannal egy időben fedezte fel Fison és Howitt ugyanezt az intézményt Ausztráliában. (Kamilaroi and Kuruai 1880.) A legértékesebb információk hazája ezután Ausztrália lett. A legfontosabb forrásművek: Spencer and Gillen: Native Tribes of Central Australia (1899) és Northern Tribes of Central Australia (1904). C. Strehlow: Die Aranda- und Loritjastämme Cenralaustraliens (1908-tól). Howitt: Native Tribes of South-East Australia (1904). Teljes áttekintést nyújt az összes világrészekre vonatkozó anyagról Sir J. G. Fraser nagy munkája: Totemism and Exogamy. (1910).

valamely állat- vagy növényfaj, esetleg természeti jelenség (eső, szél, stb. vagy égitest nevét viseli. A nevetadó állat- vagy növényfaj a klan toteme (*clan-totem*). A totemek legnagyobbbrészt az állatvilághoz tartoznak. A gyermekek vagy az apa vagy az anya *totemét* öröklék. A közös *totem* által jelzett rokonság erősebb a vérbeli köteléknél; ez az összetartozás átlépi a törzs-határokat is, úgy, hogy pl. egy kenguru-ember minden más törzsbeli kenguru-embert szintén rokonának tekint. Ez a tény érthetőbbé válik, ha megtudjuk, hogy a totemizmussal rendszerint együtt jár az a hit, hogy az egy totemhez tartozók ugyanazon totem-őstől származnak. A *totem-klan* tagjai és a *totem* között misztikus kapcsolat áll fenn. A *totem* segíti és megvédi a hozzája tartozókat; ha ragadozó állat, úgy nem bántja őket; jószálmokat küld nekik stb. Az emberek viszont *totemüket* tiszteletben részesítik. Az egyik legfontosabb *totemisztikus* törvény (*tabu*, azaz tilalom), hogy a totemet *megölni, megenni, sőt néha megérinteni is tilos*. Aki ezen törvényt megszegi, automatikusan halállal bünhődik. A *klan* tagjai a *totemmel* való azonosításukat különböző ceremóniákkal, állatutánzó táncokkal, tetoválással, néhol egy speciális hajviselettel stb. juttatják kifejezésre. E szokások és törvények összességét nevezik általában a *totemizmus vallási részének*.

A totemizmus *szociális jelentősége* szintén egy tilalomban jut kifejezésre, az exogamia törvényében, amely abban áll, hogy ugyanahhoz a totemhez tartozó férfiak és nők nem közösülhetnek. Ha ez mégis megtörténik, incestusnak tekintik és büntetése rendszerint halál, melyet a klan tagjai közösen (többnyire megkövezéssel) hajtanak végre.

A totemisztikus exogámia ténye különösképen megdöbbentette az antropológusokat; hiszen a totemizmus, mint élő intézmény éppen a legprimitívebb népeknél virúl; így tehát meg kellett barátkozni azzal a gondolattal, hogy egy meglehetősen bonyolult és különösen a nemi élet terén nagy megszorításokkal járó társadalmi rendszer összeegyeztethető a ma tapasztalható legnagyobb primitívséggel.

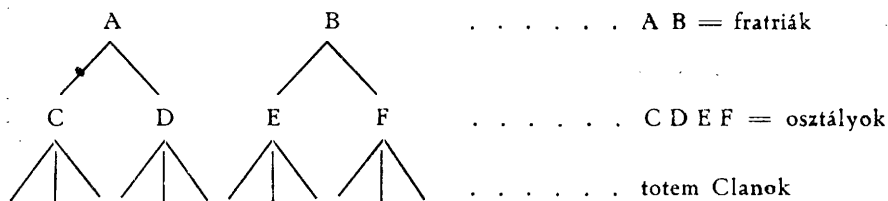
A. Lang (*The secret of the Totem*) persze joggal figyelmeztet arra, hogy a primitívek éppen olyan hosszú fejlődésen mentek keresztül, mint mi, hogy intézményeik nem fiatalabbak a mieinknél és bizonyára sok változáson keresztül érkeztek el mai formájukhoz. Azt azonban mindenképpen megállapíthatjuk, hogy hatalmas erők lehetnek azok, melyek a társadalmi korlátozásokat úgyszólván minden egyéb kultúrvívmányt megelőzően kifejlesztették az emberi közösségekben.

Az, hogy az exogamia-törvény az incestus elkerülését szolgálja, eleve nyilvánvaló volt. A totem anyai ágon való öröklődésénél az anya és fia, az apai ágon való öröklődésnél az apa és leánya vannak egymástól elválasztva.

A *totemizmus* azonkívül gyakran kapcsolatos az ú. n. házassági osztályok rendszerével, mely szintén a totemisztikus exogamiában megnyilvánuló incestus-elkerülési tendencia szolgálatában áll.

A totem-klanok két exogam csoportra (az ú. n. frátriákra vagy féltörzsekre) oszlanak. A két frátiria rendesen még két, vagy négy alosztályra oszlik. A különböző féltörzsekhez tartozó alosztályok összeházasodási viszonyban álló párokat alkotnak.

Az A frátriához tartozó férfi nem választhat tehát társat az összes B frátriabeli nők közül, hanem csak azok jönnek számára tekintetbe, akik a B frátia egy bizonyos alosztályához tartoznak.²

Mint látjuk mindezek a rendszabályok az egyszerű klan-exogamiával összehasonlítva, a házassági szabadság további megszorítását jelentik. Van azonban még egy rendszabály, mely végkép megszünteti annak lehetőségét, hogy az anya és fia vagy apa és leánya összekerüljön. (Amit különben, hol egyéb biztosíték nincs, a szokásjog is megakadályoz.) Ez a rendszabály abban áll, hogy az alosztályok generációnként váltakoznak. Anyai öröklődésnél tehát, ha az anya A(C) és az apa B(E), a gyerek AD; ennél fogva csak BF-el házasodhat.

A totemizmusra vonatkozó tudományos vita most már egyrészt akörül forog, hogy miként jutottak a primitívek arra a gondolatra, hogy magukat állatok vagy növények után nevezzék el; másrészt, hogy a totemizmussal összefüggő exogámia a totemizmussal együtt, vagy ettől függetlenül keletkezett-e?

Sok híve van annak az álláspontnak, hogy a totemizmus abból a szükségletből származott, hogy az egyes embercsoportok egymást valamilyen jellel megkülönböztessék. (Nominalisztikus teóriák.) Egyesek, mint pl. *Pikler Gyula* szerint, az állatnevek a könnyű ábrázolhatóság miatt részesültek előnyben. *H. Spencer* kifejti, hogy egyes embereket valamely tulajdonságuk miatt állatokhoz hasonlítottak és az ily módon nyert név átszállott aztán utódaikra. Hasonlóan gondolkodik *Lord Avebury* (*Sir J. Lubbock*) is.

E teóriák legnagyobb hibája azonfelül, hogy nem egyeztethetők össze a tapasztalt tényekkel, hogy nem magyarázzák meg a totem nagy vallási és társadalmi jelentőségét. Utálnak ugyan a primitívek gondolkodásának arra a sajátosságára, hogy a nevet én-jük lényeges részének tekintik, elfelejtik azonban, hogy ez maga ugyancsak magyarázatra szorul, sőt, hogy talán éppen a totem-név eredetének kutatása fog világosságot deríteni a nevekkal kapcsolatos hiedelmekre általában.

A nominalisztikus teóriák csoportjába tartozik *A. Lang* elmélete is. (*Social Origins*, 1903 és *The Secret of the Totem*, 1905), mely azonban a fentieknél sokkal mélyebben jár. *A. Lang* szerint az eredetileg névtelen lokális csoportok kívülről kapták neveiket.³ A nevek eredete idővel feledésbe ment és ennek következtében minden-

² Ha tehát valaki az A frátia C alosztályának valamelyik toteméhez tartozik, akkor csak egy a B frátia E alosztályának valamelyik toteméhez tartozó nővel házasodhat össze. Ugyanilyen összeházasodó párt alkot A (D) és B (F).

³ Amint ezt a mai primitív népeknél is látjuk, akik csak az idegen törzseknek adnak megkülönböztető neveket, önmagukat azonban rendszerint csak „emberek”-nek nevezik, mintha pl. valaki arra a kérdésre, hogy ő kicsoda azt felelné „én”.

féle spekulációk keletkeztek a nevek értelmére vonatkozólag. A névközösség alapján benső kapcsolatot tételeztek fel sajátmaguk és a névadó állatfaj között és mint legegyszerűbb kapcsolat a vérrokonság kínálkozott. A vérrokonokra vonatkozó tabukból most már önként következtek az összes totemisztikus tilalmak. Eleinte *Durkheim* nyomán az exogamiát is az általános vér-*tabu*-ból vezette le Lang. Később azonban ezt a magyarázatot elejtette és elfogadta Atkinson elméletét (Primal Law, 1903), amely *Freud* elméletét kivéve az összes exogamia-elméletekkel ellentétben az exogamia keletkezését hisztorikusan próbálja magyarázni.

Atkinson Darwin nyomán felteszi, hogy az ősemler kisebb hordákban élt, melyek több nőből és egy férfiből állottak. A hordavezér féltékenysége egyrészt megakadályozta a promiszkuitást, másrészt miután a vezér a serdülő ifjakat a hordából kiűzte és ezáltal idegen nők rablására kényszerítette, az exogamia alapja lett. *Atkinson* állatmegfigyelései alapján úgy képzei, hogy a fiúk csapata időnként egyesült erővel megölte az apát, az apagyilkosságot azonban csakhamar testvérharc követte, míg végül a legerősebb ismét magához nem ragadta az egyeduralmat a nők fölött. Kiutat a periodikusan megismétlődő gyilkos harcok ezen állapotából *Atkinson* szerint az anyai szeretetnek sikerült találnia. Az anya, valószínűleg legifjabb fiát, megmenette az apa haragjától, aki végül is megtúrte őt a táborban azzal a feltétellel, hogy nem szabad a hordabeli nőkhöz nyúlania. Az idők folyamán a több himmel rendelkező csoportok felülkerekedtek a létért való küzdelemben az archaikusabb szervezetű hordákkal szemben és a természetes kiválasztódás révén az új forma állandósult. A fiúk kívülről hoztak maguknak asszonyt és ennek a családnak (cyclopean family) tagjai között létesült „elkerülési” szabályok (avoidance), melyek a táboron belül az egyén nemi jogait biztosították, képezik az exogamiával együtt azt, amit *Atkinson* „primal law”-nak az „első törvény”-nek nevez.

Atkinson elméletének főérdeme, hogy a minden magyarázási kísérletnek ellentálló „veleszületett” vagy „öszöntszerű” incestusirtózat helyébe egy valóban általános és hatalmas emberi indulatot, a féltékenységet tette. Ezáltal az incestusirtózatot sikerül visszavezetnie az erős apától való félelemre, másrészt megoldja azt a rejtélyt, hogy miképpen terjedhet át ez a gátlás a vérrokonokról más nőkre is, ami az incestusirtózáttal, mint biológiai törvénnyel nehezen volt összeegyeztethető. *Atkinson* teóriájának másik érdeme az, hogy, mint alkotó faktort bevezeti az apák és fiúk egymáshoz való viszonyát az emberiség történetébe. Lang az *Atkinson* féle őshordaelméletet úgy kapcsolja össze a totemizmussal, hogy a „féltékeny Űr” törvényéből („senki ne nyúljon az én táborom asszonyaihoz”) idővel az a szabály lett, hogy senki sem házasodhat a helyi csoporton belül és végül, amikor ezek a helyi csoportok neveket kaptak, így szólt: kengurú nem közöszülhet kengurúval.

Mielőtt most már *Freud*-nak az *Atkinson*-féle őshordakoncepcióhoz kapcsolódó elméletét ismertetném, ki kell tennem két nagynevű etnológus teóriájára, kik a totemizmus problémájának megoldása körül

maradandó érdemeket szereztek. Az egyik W. Robertson Smith, a másik a modern etnológia apja Sir I. G. Frazer.

Robertson Smith (The Religion of the Semites, 1889) nem a totemizmus keletkezésének kérdésével, hanem a totemisztikus vallás egy vonásával foglalkozik, melyre ő irányította legelőször a figyelmet: ez a totemállat időnkénti ceremonális közös elfogyasztása a totem-klan tagjai által az ú. n. *totem-lakoma*. R. Smith feltevése szerint a totem-lakoma, a totemisztikus vallások integráns része. A klan szent állatjának szertartásos közös elfogyasztásával újítták meg a klan tagjai azt a misztikus köteléket, mely őket totemükkel egyesíti. R. Smith erre az eredményre az áldozati szertartás elemzése révén jut. Kimutatja, hogy az áldozat eredetileg nem egy istennek szánt *ajándék*, hanem „an act of social fellowship between the deity and his worshippers“, a *hívők szent kommuniója az istenükkel*. A legősibb áldozat az állat, amely eredetileg szintén szent és sérthetetlen volt, és csak a törzs összes tagjainak részvételével és az istenség jelenlétében volt megölhető, hogy húásával és vérével szolgáltassa azt az anyagot, melynek elfogyasztása által biztosították egymással és istenükkel való azonosításukat. Azáltal, hogy az áldozat megölését és elfogyasztását a klan tagjainak közösen kell végrehajtani, közösen vállalják a bűnrészességet is és ennek folytán enyhül az egyes részvevők lelkére nehező büntudat. A büntudat nagy fontosságának felismerése az áldozati szertartással kapcsolatban R. Smith egyik legnagyobb érdeme.

Ezen büntudat legmélyebb okára Freudnak sikerült azután teljes világosságot derítenie.

R. Smith a totem-állatban látja az áldozati állat őseit, és a totem-lakomát tekinti minden áldozati szertartás ősének. A *totem-lakoma* általános jelentőségének felállítása sok ellenkezést keltett, mivel csak kevés esetben sikerült a *totemizmus* fokán álló népeknél a megfelelő szertartást megfigyelni. Másrészt R. Smith fejtegetései tökéletesen megfelelnek annak, amit a közös étkezésre vonatkozó primitív elképzelésről, az evés útján való azonosításról, a totem-állattal való vérbeli kapcsolatra vonatkozó hitről tudunk. Megértetik velünk a szakramentalis totemevés tapasztalt eseteit és az áldozati szertartás sok vonását (így pl. az áldozat megölése után fellépő büntudatot, mely magában a szertartásban is kifejezésre jut) amit az addigi ajándék-elmélet nem tudott kielégítően megmagyarázni.

Több elméletet alkotott a totemizmus eredetére vonatkozólag J. G. Frazer. Első elmélete szerint a primitív ember, hogy védekezni tudjon az ellenséges mágiával szemben, lelkét valamely állatba vagy növénybe rejtette; nehogy azonban véletlenül éppen a lelkét rejtő állatot ölje meg, azontúl az illető egész állatfaját megkímélte.

De mivel valamely klan totemét a többi *totem-klanok* tagjai nem kímélik, a totemizmus fenti módon való levezetése túlságosan nagy nehézségekbe ütközik.

Később Spencer és Gillen közép- ausztráliai szenzációs felfedezéseinek hatása alatt Frazer teljesen új színben látta a totemizmus problémáját. A két híres ausztráliai kutató u. i. az *Arunta* népnél érdekes totemisztikus ceremóniát talált, melynek célja a totem mágikus úton

való szaporítása. Ezen ceremóniát *intichiumá*-nak nevezik. Minden totem-klan-nak van *intichiumá*-ja, melynek folyamán a klan legöregebb tagjai esznek egy keveset a totemükből, majd a ceremónia befejeztével átadják a többi klan tagjainak szabad fogyasztására. Az *intichiumá*-szertartással kapcsolatos mítoszok szerint az őskorban (*alcheringa*) a totemősök elsősorban saját totemükkel táplálkoztak.

E tények hatása alatt Frazer a totemizmust tisztán praktikus rendszernek tekinti. A *totem* eredetileg maga a táplálék. Majd idővel az egyes klanok szövetkeznek egy nagyszabású kooperatív mágiára, melyben minden klan azt az állat- vagy növényfajt szaporítja, amelyhez tartozik, eredetileg a maguk, majd pedig a többi klan javára. Hogy miképpen válhatott az eredetileg kizárólagos táplálékból a tiltott eledel, arra Frazer nem tud kielégítő választ adni.

Frazer az aruntákat, kik az általa feltételezett eredeti formához legközelebb állnak, a legprimitívebb totemisztikus népnek tartotta. Ezt a nézetét főleg azzal indokolta, hogy a tudatlanság oly mély fokán állnak, hogy állítólag a közösülés és szülés közötti összefüggést sem ismerik.

Durkheim-nek és Lang-nak sikerült azonban bebizonyítani, hogy az arunták korántsem olyan primitívek, mint ahogy azt Frazer gondolta, hanem ellenkezőleg, egyik legfejlettebb ausztráliai törzs. Az arunták nemtudása szintén nem lehet primitív, mivel patrilinearis öröklődés áll fenn minden örökölhető dologra nézve a *totem* kivételével, melyet mindenki individuálisan szerez meg. (Erre még rátérünk.) Világos tehát, hogy legalább is a multban ismerniök kellett az apa szerepét a fogantatásnál. Az állatokra vonatkozólag egyébként ma sincsenek kételyeik. Róheim „*Australian Totemism*“ (1925)⁴ című munkájában kimutatja, hogy az arunták tudatlansága valóban másodlagos és egy elfojtási folyamat következménye, mely rányomja bélyegét az egész arunta kultúrára.

Frazer harmadik elmélete az arunták sajátos fogantatási teóriájából indul ki. Frazer *conceptional totemism*-nak nevezi. A totemizmusnak ezt a formáját tekintettel a továbbiakra részletesebben kell ismertetnem.

Az arunták hite szerint az egyes totem-klanok ősei (*alcheringa* ősök) hazájuk bizonyos helyein a földbesülyedtek és ott mint szellemek tanyáznak. Ezek a helyek, az ú. n. totem-centrumok (*oknanikilla*) tele vannak az ott tanyázó totem-ős testéből származó gyerekszellemekkel (*ratapa*), melyek mind az ő toteméhez tartoznak, és lesik az alkalmat, hogy bejussanak valamely asszony méhébe, hogy ily módon újraszülessenek. Ha egy gyermek születik, úgy megkérdézik az anyát, melyik totem-centrum közelében érezte először, hogy teherbe esett, és aszerint határozzák meg az újszülött totemét. Amikor a gyerekszellem bemegegy egy asszony méhébe, elejt egy ovális alakú kő- vagy fa-amulettet (*churinga*), melyet a megfelelő totem-centrum közelében a gyermek nagyapja megtalál (illetőleg készít). A *churinga* képviseli a misztikus kapcsolatot az egyén és az általa újraszületett totem-ős között.

⁴ A psycho-analytic study in Anthropology. Ism. a Századunk 1. évfolyamában.

Frazer szerint az arunta koncepcionális totemizmus továbbfejlesztése annak a primitív és általános elképzelésnek, hogy az a tárgy, amely a leendő anya fantáziáját különösképpen foglalkoztatja, valóban beléje hatol és ő azt emberi formában megszüli. Az anya képzeletét foglalkoztató természeti tárgy lesz a gyermek toteme és az iránta tanúsított tisztelet és kímélet tulajdonképpen a vele való identitás érzését juttatja kifejezésre, míg az időnkénti ceremoniális totemevés ennek az identitásnak megerősítését szolgálja.

Ez a teoria, mely az apa szerepére vonatkozó tájékoztatlanságból vezeti le a totemizmust, épúgy mint az előbbi, áll és bukik az arunták primitívségének bizonyításával.

Az exogámiát illetőleg Frazer a két intézmény egymástól független eredete mellett foglal állást és a leghatározottabban visszaautasítva azt a feltevést, hogy az exogámia az incesztus elleni ösztönszerű irtózatból származik, (ha u. i. az irtózat velünk született, minek a törvény?) egy non liquet-el zárja le a kérdést.

Teljesen új oldalról fog a totemizmus problémájának megoldásához a psychoanalízis. Freud „Totem und Tabu“ c. munkájának alcíme: „Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker“, Amiből kitűnik, hogy itt nemcsak új teoriával, de ezenfelül új módszerrel is állunk szemben.

Neurotikusok, „bolondok“ tüneteinek és viselkedésének párhuzamba állítása a primitívek szokásaival nagy felháborodást keltett az etnológusok táborában; pedig közelebbről nézve nem is annyira újításról, mint inkább egy régi tétel alaposabb és tudatosabb alkalmazásáról, van szó. A kutatók legnagyobb része tudvalevően a primitíveket a gyermekekhez hasonlította. A psychoanalitikus kutatás viszont bebizonyította, hogy a neurotikusok, *infantilis* emberek, akiknek visekedését, általuk jórészt nem ismert, a gyermekkorukból származó kívánságok és fantáziák, irányítják.

Freud, aki a neurozisosok analízise révén az eddiginél sokkal mélyebb ismereteket szerzett a gyermeki lélekről, természetesen sokkal messzebbmenő következtetéseket tudott levonni a gyermek és a primitív ember közti hasonlóságból, mint az a psychoanalitikus felfedezések előtt lehetséges volt. A Freud-féle pszichológiai módszer segítségével nyert eredmények elismerése azonban egyelőre nehézségekbe ütközik, mert nem fogadhatók el az egész psychoanalitikus pszichológia elfogadása nélkül és így a velevaló ellenkezés teljes mértékben érinti a rajta felépült etnológiai elméletet is.

Freud a totemizmust, párhuzamba állítja a gyermeknek az állathoz való viszonyával. A gyermek nem érez különbséget maga és az állat között és ugyanolyan gondolatokat és érzéseket tételez fel benne, mint önmagában. Mindazonáltal a gyermek és az állat közti kitűnő egyetértést igen gyakran megzavarja az, hogy a gyerek hirtelen elkezd félni valamilyen állatfajtától, sokszor éppen attól, amely addig a képzeletét a legélénkebben foglalkoztatta. Az ilyen esetek analiziséből kivétel nélkül az derült ki, hogy az állat, — ha kisiúrról volt szó, — az apát jelentette, aki ellen ellenséges érzelmek támadtak a gyerekekben, mert meg kellett vele osztania anyja szeretetét. Ezek az állatfóbiák ugyanis ab-

ban a korban lépnek fel, amikor a kisfiúban az a viszony alakul ki szü-leivel szemben, melyet Freud Ödipuszkomplexumnak nevez. Az Ödi-puszkomplexum a fiúgyermek számára azt jelenti, hogy a gyerek sze-reti anyját és ellenségének érzi apját, akit riválisának tekint. Miután azonban az apa egyúttal a kisfiú legelső én-ideálja, akit szeret és cso-dál, ez a kétféle érzés egyazon személy iránt (*ambivalencia*) súlyos konfliktusokra vezet, melyek elől gyakran úgy menekül, hogy az ellen-séges érzelmeket az apáról áttolja az állatra (melyet szintén szeretett és csodált valamikor), mint annak helyettesére. Az állat lesz az apa szimboluma és az Ödipuszkomplexumból származó konfliktus a gyer-meknek ezen apa-szimbolumhoz való viszonyában jut kifejezésre. Jel-lemző ezen állatfóbiákra, hogy időnként a gyermek önmagát is azo-nosítja azzal az állattal, mely egyébként a félelem tárgya és ily módon ad kifejezést annak a vágyának, hogy az apához hasonló legyen és hogy épúgy büntesse az apját, mint az őt. A gyermek ugyanis rendszerint attól fél, hogy az állat megfogja őt enni. Ha viszont ő az állat, akkor megfordul a dolog és ő kapja be a nagyokat.

Freud rámutat arra, hogy maguk a primitívek a totemet „apá“-nak vagy „ős“-nek nevezik. Ha ezt nem tekintjük közömbös részletnek, és elfogadjuk, hogy a totem nem más, mint az „apa“ szimboluma, úgy fel-tehetjük, hogy az apának a totem-mel való helyettesítése, hasonló lelki gyökerekre vezethető vissza, mint az ugyanilyen helyettesítésen alapuló gyermekkori állatfóbiák, vagyis — az Ödipuszkomplexumra. Hogy va-lóban így van, azt elárulja a két törvény, mely a totemizmus tulajdon-képeni lényegét teszi. Ha ugyanis a *totem*-állat az apa, akkor a *totem* megölésére és a *totem*-beli asszonyokkal való közösülésre vonatkozó tilalom negatívuma Ödipusz két bűnének, aki apját megölte és az any-jával hált.

A totemizmus keletkezésére vonatkozó kérdést Freud már most így állítja fel: Tegyük fel, hogy az ember legősibb életformája a Dar-win-Atkinson-féle őshorda: egy erőszakos féltékeny apa, ki az ősz-szes nőket magának tartja meg és a serdülő fiúkat elűzi. Ezt a hipoté-tikus őállapotot természetesen sehol se lehetett megfigyelni. A legkezdet-legesebb ismert társadalmi szervezet a törzs, melynek férfitagjai egymás-sal *egyenrangúak* és melynél a totemisztikus rendszerrel járó megszorí-tások és anyai ágon való öröklődés áll fenn. A kérdés tehát az: *Hogyan keletkezhetett az utóbbi az előbbiből?*

Ha összevetjük a Darwin-féle őshordaelméletet Robertson Smith-nek a totem-lakomára vonatkozó feltevéseivel és azokkal a psycho-analytikus tapasztalatokkal, melyeknek segítségével a totemet, mint apaszimbolumot sikerült értelmeznünk, a válasz úgyszólván önként adódik:

A kiüztött fiúk egyesült erővel megölték és megették az apát, ily-módon véget vetvén az apa-hordának. Együtt véghezvitték azt, ami az egyes számára lehetetlen lett volna. Hogy a halottat meg is ették az az emberevő vadak számára természetes volt. Az erőszakos apa ezenfelül bizonyára mindnyájuk írgyelt mintaképe volt és most a megevés által mindegyikük igyekezett az erejének egy részét magáévá tenni, azaz

magát az apával azonosítani. Ez volt az *első totem-lakoma*, az emberiség első ünnepe, mely egyúttal kiindulópontja az ember egész kulturális fejlődésének. Freud u. i. felteszi, hogy a fivérek csapata ugyanolyan ambivalens érzelmekkel állt az apával szemben, mint a mi gyermekeink. Mikor az apa halálával a gyűlölet oka megszűnik, a pozitív érzések ismét előtérbe kerülnek a megbánás formájában. Így keletkezik a büntudat, melynek hatása alatt a halott nagyobb hatalomra tesz szert mint az élő. Amit az apa életében létezésével megakadályozott, azt most halála után fiai önként tiltják meg maguknak — az egyéni pszichológiában oly gyakran tapasztalt — „utólagos szófogadás” hangulatában.

A fiúk visszavonják tettüket azáltal, hogy megtiltják a totem-nek, az apa szimbolumának megölését és lemondanak az ő asszonyairól.

A fiúk büntudatából származik tehát a totemizmus két alaptörvénye, melyeket úgy tekinthetünk, mint az emberiség első kísérletét, hogy az Ödipuskomplexumból származó ösztönös kívánságokkal szembe szálljon.

A totem életét védő tabu tulajdonképpen a vallás kezdete. A *totemet*, mint az apa szimbolumát felruházzák mindazokkal a tulajdonságokkal, melyeket a gyermek az apától elvár. A totem gondoskodásban, védelemben és kíméletben részesíti a klan tagjait, akik viszont tisztelik életét, azaz nem ismétlik meg rajta azt a tettet, melynek hajdan az apa áldozatul esett. A totemizmus tehát tulajdonképpen az apával kötött békeszerződés, mely jelleget az összes későbbi vallások mindmáig megtartottak. De nemcsak a büntudat, hanem a győzelmi mámor megnyilvánulását is megtaláljuk a totem-vallásban. Az apa legyőzése felett érzett triumfus emlékét őrzi meg ugyanis a totem-lakoma, mely nem más, mint az apagyilkosságnak szimbolikus formában való megismétlése (a totem-állat megölése által). A totem-állat időnkénti közös elfogyasztásával biztosítják a klan tagjai tettük gyümölcsét, az apa tulajdonságainak bekebelezés útján való elsajátítását. (l. Robertson-Smith.)

A két totemisztikus törvény azonban pszichológiailag nem teljesen egyértékű. Csak a totem-állat megölésére vonatkozó tilalom származik teljesen a büntudatból, az incesztus-tilalomnak van ezenfelül egy praktikus oldala is.

Az a külső ok, mely a belső lelki erők mellett az exogamia-törvény létrejötténél szerepet játszott, a kudarc volt. Ha ugyanis a fivérek megakarták őrizni azt a kapcsolatot, mely őket összetartotta és erőssé tette, úgy le kellett mondaniuk az asszonyokról, akik miatt tettüket elkövették, ellenkező esetben, minthogy mindnyájan nem foglalhatták el az apa helyét, ismét egymás ellen kellett volna fordulniuk. A fivérek közötti homoszexuális kapcsolat (mely valószínűleg a számüzetés idejében fejlődött ki közöttük), volt a büntudat mellett az a lelki faktor, mely őket a lemondásra képessé tette, az apa halálát követő testvérharcoknak (bizonyára sok visszaesés után) elejét vette és az *apahorda* helyébe végérvényesen az új formát, a *fivér-hordát* állította.

A társadalmi rend ezentúl a közösen elkövetett bűnben való részeségen alapszik. A vallásban a büntudat és megbánás, az erkölcsben pe-

dig részben az új helyzet teremtette kényszerűség, részben pedig a bűntudat követelte vezeklés jut kifejezésre.⁵

Freud elméletének egyik legszebb és legelső megerősítését Th. Reik könyvében találjuk, (*Die Pubertätsriten der Wilden*, 1915) mely a primitív népek avatási szertartásaival foglalkozik. Ezen szertartások, (melyek az összes primitív népeknél megtalálhatók) lényege, az avatandó ifjak szimbolikus megölése és feltámasztása, kapcsolatban kisebb-nagyobb fokú kínzásokkal és csonkításokkal (circumcizio, subincizio, fogkiütés, újjizületek levágása stb.). Reik kimutatja, hogy e szertartások alkalmával az öregek úgy viselkednek, mintha ismernék fiaiknak ellenük irányuló ellenséges érzelmeit és incestuózus vágyait. A szertartással mintegy pótolni akarják azt a lelki traumát, melyet valamikor az őskori apagyilkos fivérhorda tagjai átéltek és melynek hatása alatt hajlandók voltak megalkudni és lemondani vágyaik korlátlan teljesüléséről. A ritus indítóoka a *megtorlástól való félelem*, mely az apává lett fiúban támad, ki fölteszi, hogy fiában ugyanazok az indulatok lakoznak, amelyeket ő érzett valamikor apjával szemben. A fiúk megölésében és feltámasztásában az apák ambivalenciája jut kifejezésre: egyrészt meg akarják ölni a fiúban az ellenséget, másrészt készek körükbe fogadni, ha lemond infantilis kívánságairól és aláveti magát a törzs törvényeinek.

A totemizmus kérdésével foglalkozik Freud elméletének alapján Róheim Géza fent említett könyve, mely az ausztráliai viszonyok analízise segítségével sok részlettel gazdagítja Freud teóriáját.

Róheim főképen a közép- ausztráliai (Arunta) totemizmussal foglalkozik, mely Frazer óta az érdeklődés középpontjában áll.

Az ausztráliai totemizmust Róheim két csoportra osztja, melyeket pozitív és negatív totemizmusnak nevezett el. A negatív totemizmust a tilalmak (tabuk) sorozata jellemzi és főképen a keleti és déli törzseknél található. A pozitív totemizmus, melynek főbb elemei a ceremóniális *totem* evés (*intichiuma*) az *alcheringa* mondák és a reinkarnációs hit (fogantatási *totemizmus*) a centrális és északi törzseknél van elterjedve.

A középausztráliai kultúra e három főalkotórészének elemzése révén sikerült Róheim-nek részletesebben rekonstruálni az őskori forradalom lefolyását, legalább is a szóban forgó népek őseire vonatkozólag.

Az *alcheringa* mondák megfelelnek az arany-korról szóló óvilági mondáknak. *Alcheringa* azt jelenti, hogy „álom“-kor, ez a neve a régi jó időknek, melyben a totem-ősök éltek. Ez az álom-kor a korlátlan vágy-teljesülés korszaka. Az *alcheringa*-ősöknek, minden szabad, ami a ma élő bennszülöttek számára tabu. Az *alcheringa* mondák hősei saját totemükkel táplálkoznak és a saját totemükhöz tartozó asszonyokkal közösjelnek. A mitoszok beható elemzése alapján kitűnik, hogy az *alcheringa* ősök az apának és az embriónak összesűrített reprezen-

⁵ Freud elmélete bizonyos mértékig visszatérést jelent a Frazer előtti teoriákra; egyrészt a totemizmus eredetének kérdésében, amennyiben igazolja Tylor és Wilken felfogását, akik a totemizmust az ősök kultuszával hozzák kapcsolatba, másrészt az exogamia kérdésében, melyről Frazerrel ellentétben azt bizonyítja, hogy a totemizmussal egyidejűleg keletkezett.

tánsai. Mint kultúrhéroszok, akikről a bennszülöttek az összes hasznos tudnivalókat tanulták és, mint nagy potenciájú férfiak, akik emberekkel és állatokkal népesítették be az országot, az apát jelképezik. Másrészt viszont, mint fejletlen, vöröstestű lények, akik ugyanazokban a barlangokban (totem-centrum) tanyáznak, melyekből a gyerekek jönnek napvilágra (uterusz szimbólum) az embriót szimbolizálják. Az *alcheringa* ősök mindenhatósága is az embriónál feltételezett mindenhatósági érzésre vezethető vissza, akinek nincsenek teljesületlen vágyai.

Az alcheringa ősök lényének ily módon való értelmezése szoros kapcsolatot teremt az alcheringa mondák és a reinkarnációs hit, vagyis a koncepcionális totemizmus között.

Róheim kimutatja, hogy az arunták csak látszólag nem ismerik az összefüggést a közösülés és szülés között, miután a születéssel kapcsolatos hiedelemekben a koitusz szimbolikus formában mindig szerepel. Ily módon világos, hogy az arunták komplikált teóriája (l. a 3. Frazer-féle elmélettel kapcsolatban közöltek) az elfojtás (Verdrängung) eredménye. Ez az elfojtás teszi lehetővé az Ödipuszkomplexumban foglalt kívánságoknak szublimált formában való kielégülését.

A reinkarnációs hit értelmében ugyanis minden arunta élt már egyszer az alcheringa (álom) korban, amikor még az összes vágyak teljesültek és nem ismerték az elfojtást. Ő maga volt az, aki véghezvitte azokat a csodás cselekedeteket, melyekről a mondák beszélnek; és ami a legfontosabb, azonos azzal a totem-őssel, akinek a szelleme az anyjában új életre kelt. *Minden arunta tehát önmagának az apja és így minden születés az anyával való incestus következménye.* A nők számára ugyanez a hit lehetővé teszi az apára (totem-ős) és a fiúra irányuló incestuózus vonzalom képzeletbeli kielégülését.

Az Ödipuszkomplexum legteljesebb megnyilvánulási formáját az intichiuma-szertartásban találjuk, melynek célja a totem szaporítása.

Az intichiuma-szertartást a természet párzási idején tartják azokon a helyeken, melyeket már a születési hiedelmekkel kapcsolatban mint uterusz-szimbólumokat sikerült felismernünk, azaz azokon a helyeken, ahol a földbesülyedt totem-ős által hátrahagyott gyerekszellemek tanyáznak. A szertartás fontosabb mozzanatai a véreresztés (a vért a totem-öst jelképező sziklára, vagy kőrakásra (*nanja*) csorgatják); a *churingáknak* (l. 48. oldal) a *nanja*-kőhöz való dobása; és a szaporítandó totem szertartásos megevése.

Róheim szerint az intichiuma tulajdonképpen szimbolikus koitusz, mely eredetileg nem a totem, hanem az emberek szaporítását célozta. Hiszen a szertartás révén ugyanazon helyről hívják elő az állat- vagy növénysszellemeket, hogy az állati nőstényekben vagy az anyaföldben megfoganjának, ahonnan a gyerekszellemek jönnek az emberi anyákba. Ezenfelül maguk a bennszülöttek ezt a szertartást azon mágikus cselekedetek ismétlésének tekintik, melyek révén az ősök gyerekszellemeket bocsátottak ki magukból.⁶

Róheim az *intichiumát* a párzási időszak maradványának tekinti,

⁶ A középausztráliai törzsek emberi totem-ei és a nyugati népek cselemő totem-eivel kapcsolatos ceremóniák maradványai az eredeti szertartásnak az állat- vagy növényvilágba való eltolása előtt.

mely feltevése szerint valamikor az embereknél épúgy fennállott, mint az állatoknál. A szertartás *mozgási* elemei, megfelelnek a libidót felcsigázó manipulációknak, melyek a koituszt bevezetik és amelyek a párzási időben az állatoknál is megfigyelhetők. Ezek a motórikus elemek alkotják a szertartás magvát. Feltűnik ezekután, hogy a női elem a szertartásból úgyszólván teljesen hiányzik (eltekintve a szertartás helyének női szimbolikájától). Ennek az okát kutatva Róheim világosságot vet az *intichiuma* szertartás egy másik, még erősebben elfojtott jelentőségére. Az avatási és temetkezési szertartásokkal való összehasonlítás alapján ugyanis sikerül kimutatnia az öregek és fiatalok harcának nyomait az *intichiumában*. A véreresztésben kifejezésre jut az apagyilkosság nyomán támadt bűntudat (l. Freud); az ősapát jelképező nanja-kő megdobálásában pedig nyíltan érvényesül az eredeti agresszivitás. A további következtetések röviden így foglalhatók össze:

Az *intichiuma* a párzási idő emléke; ez az időszak egyúttal a harcok ideje is (az egész állatvilágban) és ebben az időszakban történhetett a Freud által felvett összezsapás az Apa és a Fiúk között, mely az apa megölésével végződött. A közösülés csak az apa halála után vált lehetővé és így a halál és a termékenység a tudattalanban elválaszthatatlanul összekapcsolódott. Az *intichiuma* tehát egyrészt termékenységi szertartás, másrészt a totem-ös gyászünnepe. A hely, ahol a totem-ös a földbe sülyedt, a megölt apa sírja, a nanja-kő a sírköve és az elsülyedés csak körülírása a meghalásnak. Ez nem áll ellentétben az eddig mondottakkal, hogy t. i. ugyanez a hely az uterusz szimboluma is, mert a primitív gondolkodás és a modern ember tudattalanja számára egyaránt, a halál nem más, mint visszatérés az anyába és a sír maga, az anyaméh jelképe.

Ezek a tisztán pszichológiai úton nyert eredmények a történeti kutatás eredményeivel fényesen igazolhatók. A középaustráliai *totemizmus* ugyanis egy speciális kőkultúrával kapcsolatos (P. W. Schmidt), melynek nyomai Indonéziáig vezethetők vissza (J. W. Perry). Ez a mondottak szempontjából már azért is fontos, mert az indonéziai kőkultúra mondái az ősök incesztusáról szólnak és az incesztuózus vágyak elfojtásából magyarázza meg Freud a totemizmus keletkezését. A középaustráliai kőkultúra (mely főleg szent kövek (*churinga*, *nanja*) rituális használatban áll) fő képviselői az arunták, akik az eddigi kutatások szerint valószínűleg északról vándoroltak be. Indonéziában is találunk a *churingákhoz* hasonló gömbölyded alakú szent köveket a halott kultusszal kapcsolatban, melyeket vándorlásaik alkalmával a holttest helyett visznek magukkal. Feltehető ezekután, hogy ez a szokás az arunták őseinél is dívott és hogy a *churinga-kövek* valóban nem mások, mint az ősök holttestének szubsztitutumai, melyeket magukkal vittek új hazájukba. A nanja-kő viszont eredetileg emberi kéz által emelt síremlék lehetett (melyet az új hazában megfelelő természetes sziklák helyettesítettek.) A mondák szerint azonban a nanja kövek természetfölötti eredetűek. Feltehető tehát, hogy az emberek szerepe e kövekkel kapcsolatban olyan volt, hogy emléket igyekeztek elfojtani.

Itt kapcsolódik be Róheim egyik legszellemesebb következtetése. Indonéziai és ausztráliai mondák analízise kapcsán, melyek a hős kővé-

válásáról szólnak, a sírkövek keletkezését az ősapa megkövezésére vezeti vissza. A sírkő u. i. nem más, mint maga a kővé vált ősapa, viszont a mondákból kitűnik, hogy a kővéválás csak a megkövezés körülírása. Az emlék tehát ugyanaz a körakás, mely alatt az apa halálát lelte és melynek a feltámadó büntudat hatása alatt egyúttal az volt a rendeltetése, hogy a halott visszatérését megakadályozza. Ugyancsak a büntudat hatása alatt azonban a sírkő révén a halott apának szimbolikusan visszadják azt, ami miatt megölték.⁷ A férfiak lemondanak a nemző szerepéről és a sírkő lesz az apa hatalmas phallosának szimboluma, mely a törzs összes asszonyait megtermékenyíti.

Egy cikk keretében természetesen lehetetlen kimeríteni a totemizmus teljes kérdéskomplexumát. Céлом csak az volt, hogy képet adjak arról, hogy a különböző megoldási kísérletek sorában milyen helyet foglal el Freud elmélete, hogy milyen gyökeres átformálását jelenti a közzelfogásnak és hogy milyen eredményeket tud hozni, mint munkahipotézis.

Bálint Alice.

⁷ L. a nanja, kő szerepét a termékenységgel kapcsolatban.